

činým rozhledem po odborné literatuře, rozsáhlou excerpcí materiálu, jeho analýzou a zevrubným výkladem i z něho vyplývajícím zobecněním.

Pro Čecha je velmi zajímavé srovnávat frazémy slovenské s českými i dalšími jinojazyčnými. Přitom si uvědomme, že některé ze slovenských čeština nemá, nebo má ekvivalenty založené na jiné obraznosti (srov. *dbať o niečo ako pes o piatu nohu, vidieť niekoho rad ako oči chren*), a to nemluvíme o odlišnostech daných syntaktickými (a samozřejmě lexikálními a morfológickými) vlastnostmi slovenštiny i odlišným stupněm využití různých frazémů v řečové praxi.

Monografie Dany Balákové se zařadila čestně po bok významných děl slovenské frazeologie, podstatně obohatila frazeologickou literaturu slovanskou, nejen svým podrobným zpracováním dynamiky somatických frazémů, ale i obecnými výklady o stavu a pohybu ve frazeologii.

LITERATURA

- BALÁKOVÁ, D. (2005): *Slovenská somatická frazeológia*. Disertační práce. Univerzita Komenského, Filozofická fakulta.
- BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F. (1997): *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. Praha: Karolinum.
- ČECHOVÁ, M. (1986): Dynamika frazeologie. *Naše řeč*, 69, s. 178–186.
- Frazeológia v škole* (1989). Bratislava: SPN.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky* (2009). 1.–4. díl. Praha: Leda.

Marie Čechová

Katedra bohemistiky PF UJEP
České mládeže 8, 400 96 Ústí nad Labem
m-cechova@seznam.cz

Čeština v negližé – očima bulharských lexikografů

Janko Báčvarov i kolektív: Kraták češko-bálgarski rečnik na neknižovnata leksika. Malý česko-bulharský slovník nespisovné slovní zásoby. Bohemia klub – Goljama češka biblioteka. Sofía: ETO, 2011. 243 s.

Dvojjazyčný česko-bulharský slovník nespisovné češtiny (neboli češtiny v „negližé“, jak je metaforicky nazvána ve slovníku na s. xxiv) je výstupem projektu uskutečněného na Fakultě slovanských filologií Sofijské univerzity sv. Klimenta Ochridského v letech 2008–2010. Cílem projektu bylo dát bulharským vysokoškolským studentům i dalším zájemcům z řad bulharské veřejnosti do rukou příručku, která by jim pomohla orientovat se v „tak trochu jiné češtině“, než jaké se učili či učí při studiu bohemistiky a slavistiky a jaká jim byla či je předkládána v normativní literatuře. Je samozřejmě, že v základní literatuře oboru, ať jde o osvědčenou, po léta s úspěchem používanou učebnici češtiny od L. Kroužilové (2001), o mluvnicí češtiny od M. Mladenovové

(2004) nebo o velký dvojjazyčný slovník česko-bulharský¹ (2002) či například o praktickou příručku pro turisty (2008), nejsou fakta týkající se diglosních specifik češtiny opomíjena a ve vysokoškolské výuce je na ně pamatováno, nicméně *Kraták česko-bulharski rečnik na neknižovnata leksika* je první slovník, který je exkluzivně věnován nespisovné slovní zásobě. Zároveň je to zřejmě vůbec první dvojjazyčná slovníková příručka nespisovné češtiny, která byla vytvořena vně domácího (tj. českého) jazykového prostředí, jejímiž autory jsou nositelé jiného mateřského jazyka než češtiny a která má ambice nebýt pouze abecedním seznamem nespisovných slov a frází, ale staví na lexikografických základech. Zvláště cenná je tím, že se v ní neodráží subjektivní vnímání češtiny jako cizího jazyka nerodilým mluvčím-jednotlivcem, nýbrž vnímání češtiny vícegeneračním autorským kolektivem, do něhož patří vysokoškolští studenti, jejich učitelé a další bulharští mluvčí, kteří měli příležitost se s češtinou setkávat v profesní činnosti. Jde o pohled aktuální, reflektující změny v české nespisovné slovní zásobě na přelomu tisíciletí, v éře intenzivní globalizace a internetizace života i jazyka, v době, kdy povědomí o spisovné normě je u nás oslabené a kdy si i my Češi „zvykáme zkrátka na různost češtin“, jak to trefně vyjádřil F. Daneš (2009, s. 16).

Projekt inicioval a po celou dobu vedl J. Báčvarov, bulharista, bohemista (viz Báčvarov, 1996), slavista a vynikající pedagog, který za svého celoživotního působení na Sofijské univerzitě vychoval stovky bohemistů a díky kterému má sofijská jazykovědná bohemistika vysokou úroveň (měla ji ostatně v minulosti už v těch desetiletích dvacátého století, kdy v čele katedry slovanské jazykovědy stál S. Ivančev; J. Báčvarov byl jeho žákem a později nástupcem – po dlouhé období katedru vedl). I počet studentů češtiny je stále vysoký, dnes zase díky žákům, pokračovatelům a mladším kolegům J. Báčvarova. Velký je rovněž zájem absolventů bulharských univerzit o navazující doktorské studium v Praze (jednou z úspěšných absolventek je např. B. Niševa, 2009). Právě tvůrčí studijní a vědecké prostředí bylo pro realizaci slovníkového projektu příznivé. J. Báčvarov dokázal pro projekt získat více než tři desítky studentů, kteří se zejména v počátečních fázích významnou měrou podíleli na tvorbě hesláře. Vlastní koncepce hesláře, formulovaná J. Báčvarovem, byla pak v dalším průběhu prací různě modifikována; obrovskou zásluhu na cílaci slovníkových hesel má zejména L. Kroužilová díky svému dokonalému bilingvistu a mimořádnému citu pro jazyk,² v předmluvě skromně jmenovaná jako řadová spolupracovnice v kolektivu desítky dalších jazykovědců. Bulharští jazykovědci přispívali cennými konzultacemi, zejména při mnohdy obtížném hledání a výběru nejpřílehavějších bulharských ekvivalentů k českým nespisovným a expresivním výrazům (přitom se mimo jiné ukázalo, že k některým českým expresivům existují v bulharštině pouze ekvivalenty čistě spisovné a stylově neutrální). Později pomohli názorem a radou čeští lingvisté, zejména pokud byli požádáni o ověření sémantiky slov a slovních spojení, které se autorům

¹ Tomuto slovníku byla Jednotou tlumočnicků a překladatelů udělena v Praze cena *Slovník roku 2003* – cena poroty za překladový slovník.

² Málo se u nás ví o tom, že L. Kroužilová kromě své dlouholeté univerzitní pedagogické praxe, kromě publikací z oblastí svých vědeckých zájmů (antroponymie, teorie překladu a versologie) a kromě velkého počtu překladů (do češtiny přeložila díla více než dvaceti bulharských spisovatelů) napsala tři vynikající sbírky lyrických básní. Ačkoli po většinu života žije v Bulharsku, své básně píše česky. Její nejnovější sbírka, *Síl v ranách* (2004, Sofia: Matom) vyšla v dvojjazyčném vydání (paralelní bulharský překlad je z pera významného bulharského básníka D. Stefanova).

slovníku jevíly z dostupných lexikografických zdrojů či z kontextových užití jako ne dostatečně zřetelné, spolehlivé či dokonce jako zastaralé nebo nesprávné. Vždyť právě slovní zásoba za hranicemi spisovnosti a/nebo stylové neutrálnosti je sémanticky nevyhraněná, v úzu proměnlivá a vnímání expresivnosti je podmíněno generačně, sociálně i individuálně. Definitivní redakci rukopisu slovníku pak provedla M. Mladenova. J. Báčvarov napsal zasvěcenou úvodní studii, v níž promýšlí pojmy jako je úzus, norma, kodifikace, jazyková situace apod., a vysvětluje a komentuje pojmy a termíny jako čeština spisovná, nespisovná, hovorová, obecná, běžně mluvená, čeština v Čechách a čeština na Moravě atd. a jejich různé pojetí v české jazykovědě, to vše s důkladnou znalostí české jazykovědné literatury starší i nejnovější – a dodejme – s nadhledem zkušeného bohemisty a s moudrou tolerancí vůči názorům rozdílným. Rukopis byl dokončen na podzim 2010 a zpřístupněn v elektronické podobě na webu Sofijské univerzity (<http://slav.uni-sofia.bg>).

Rozsahem patří slovník do kategorie malých dvojjazyčných slovníků. Obsahuje přes čtyři tisíce hesel a slovních významů (při slovech polysémních). Výběr hesel byl přirozeně motivován hlavní cílovou skupinou uživatelů slovníku. Těmi jsou, jak již uvedeno, v první řadě studenti češtiny na bulharských univerzitách (čeština se dnes studuje nejen v Sofii, ale také v Plovdivu a v Blagoevgradu), ale vedle nich jsou to rovněž překladatelé české literatury a všichni ti, kteří se v nejrůznějších profesích a nejrůznějších komunikačních situacích, často i neformálních, bez znalosti češtiny neobejdou. Proto jsou do slovníku zařazeny nespisovné výrazy obecně známé z mluveného úzu, dále mnoho výrazů ze studentského slangu a ze slangu mládeže vůbec, výrazy spjaté se sportovními aktivitami a s cestováním, výrazy, s nimiž se setkávají diváci při sledování televizních pořadů rozmanitých žánrů na různých televizních stanicích, při četbě tisku (včetně bulvárního) a krásné literatury (původní i přeložené, současné i klasické), při komunikaci po internetu aj. Pro slovník je charakteristická velká heslová rozmanitost, pestrost, rozrůzněnost. Autoři se snažili nabídnout uživatelům vzhled do co možná nejrůznějších sfér života, třebaže přitom nemohli, vzhledem k malému rozsahu slovníku, přihlížet k proporcionalitě jednotlivých komunikačních oblastí.

Co v slovníku najdeme: Především slova na samé hranici nebo za hranicí spisovné češtiny, např. obecněčeské a expresivní *blivajz*, *blábol*, *buzerovat*, *cesták*, *čachrovat*, *dovča*, *drasták*, *fidlat*, *fízl*, *sámoška*, *krtek* (,pražské metro'), *buchta* (,žena nebo dívka'), *ciferník* (,obličej'), *meloun* (,milión') a jiné. Je tu např. výraz *bota* ve významu ,nedopatření, přehmat, chyba', nikoli ovšem slovo *bota* ve svém základním spisovném významu ,obuv', dále např. slovo *padák* ve spojeních *dostat padáka* a *zlatý padák*, ale nikoli *padák* ve významu ,zařízení při seskoku z letadla', sloveso *dostat* v expresivním výrazu *ten film mě dostal*, ale nikoli sloveso *dostat* v ostatních (spisovných) významech, nikoli slovo *beton* jako ,stavební hmota', ale spojení *na beton*. Jsou tu obecněčeská a expresivní slova jak domácí, tak přejatá, z přejatých např. *ajnlík*, *ajznboňák*, *aušus*, *fotr*, *fusekle/fusky* a další. Slang mládeže zastupují výrazy jako *disertačka*, *frikulín*, *gamesa*, *gebit se*, *gympl*, *hitovka*, *hustej/hustý* (*to je hustý*), *barbína*, *roštěnka*, *kalba*, *kérka*, *lama*, *podpásovka*, (*v*)*odprejsknout*, *vypalovačka* a další, které se z prostředí mládeže rychle šíří dál. Mezi výrazy profesními nechybí např. *bužírka*. Jsou tu též slova zkratková, např. *jípka*, *áro*, *céděčko*, *pécěčko/písíčko*, *elpíčko*, *eldéenka*, *espézetka*. Autoři nezapomněli ani na „nebezpečná“ česká paronyma, které si cizinec (ve znalostech češtiny i hodně pokročilý) může snadno poplést, např. *vartovat* vs. *vandrovat*; *kriminál* vs. *kriminálka* vs. *kriminálník*; *babinec* vs. *bábovka* (,neprůbojný člověk') vs. *babka* (*koupit něco za babku*); *škatule* (,starší, nehezka žena') vs. *jak ze škatulky* (,upravený, elegantní');

cukání (,silně si přát') vs. *cukat se* (,zdráhat se, vytáčet se'). Celá řada silně pejorativních slov je z oblasti sexu, alkoholismu a drog, např. *jebat, kozy, kurva, hromaso, nadrátovanej/nadrátovaný, nalíznete/nalíznutý/lízlej/lízlý, (v)ochlasta, (v)ožrala* aj. Relativně vysoký počet lexémů s pejorativním nebo dokonce drsně vulgárním významem by mohl připadat některým uživatelům až překvapující. J. Báčvarov zdůvodňuje jejich přítomnost v slovníku tím, že právě takové výrazy se v běžných slovnících najdou jen sporadicky, a přece je třeba, aby jim cizinec rozuměl, setká-li se s nimi v úzu. Stranou zůstaly výrazy regionální a xenofobní. Připojen je stručný seznam akronymů v chatu (typu *U2, IMO* aj.) a výčet běžných emotikonů.

Slovník nepodává univerzální pohled na nespisovnou češtinu, nýbrž specifický pohled bulharského mluvčího. Pro toho není důležitá např. informace o výslovnosti slov v češtině; tuto informaci v slovníku nenajdeme, protože i bulharština má pravopis fonologický a rozdíly mezi oběma jazyky jsou jen dílčí, např. ve výslovnosti českého [ď, ť, ň] ve slovech domácích proti spisovnému bulharskému [dy, ty, ny]. Naproti tomu velmi důležitá je např. informace o slovesných a substantivních vazbách. V bulharštině v důsledku historické ztráty pádových koncovek u substantiv a adjektiv nastala následně částečná desémantizace u nejfrekventovanějších předložek, takže české a bulharské předložkové výrazy a ovšem i celé frazémy se velmi často liší, srov. např. *vybruslit z něčeho – izmákna se oĭ problemi, ulítávat na něčem – zalitam, padam si po nešto, mít z něčeho vítr – šube me e oĭ nešto, koupit něco za pakatel – kupja nešto za bez pari* – rozmanitých příkladů by bylo možno nabídnout veliké množství. Vazby jsou uváděny důsledněji u českých heslových slov než u bulharských ekvivalentů, protože se předpokládá, že ty jsou bulharským mluvčím známy, a že v nich tudíž nechybují.

Jako prvotní datové zdroje posloužily autorům stručné (a kriticky zhodnocené) výběry ze dvou seznamů nespisovných slov, publikovaných jednak v knize P. Sgalla – J. Hronka (1992), jednak v knize Townsendové (1990), která je materiállově s knihou P. Sgalla a J. Hronka spřízněná. Heslář byl pak významně rozšiřován a aktualizován s využitím různých slovníkových, korpusových a dalších zdrojů.

Struktura hesla je maximálně úsporná. Za českým heslovým slovem následuje spisovný český ekvivalent, popř. stručný výklad významu, a jeden či více bulharských ekvivalentů. Např.:

ochlasta opilec **kărkande, kărkač, pijande, pijandurnik**

budka hlava **kanče, kofa, kratuna, tikva, čutura**

babinec místo, pracoviště, kde dominují ženy; ženská sešlost **žensko carstvo; žensko party**

U ohebných slov je uveden základní tvar, a to u substantiv a adjektiv 1. p. sg., u sloves infinitiv. Tvaroslovné informace jsou dodány spíše výjimečně, např. u pomnožných je informace o čísle, např. *cavyky* „jen v mn. č.“. Údaj o slovním druhu se neuvádí. Varianty synonym jsou většinou soustředěny v jednom hesle, např. *měkoň, měkota; (v)odfláknout, (v)odflinknout; čajznout, čmajznout; kočka, kočena, kočěnka, kočička*. Homonyma jsou někdy pro úspornost zahrnuta pod jedno heslové slovo, např. pod heslem *pingl* se uvádí 1. číšník; 2. ranec. Odvozeniny se nehnízdují, a to z praktických důvodů – pro snazší orientaci uživatelů, např. sloveso *naštvat (se)* a adjektivum *naštvaněj/naštvaný* jsou dvě samostatná hesla. Slovesa dokonavá a jejich nedokonavé protějšky jsou většinou uváděny jako různá hesla, aby tak byl pro uživatele zcela zřetelný významový rozdíl mezi dvojicemi jako např. *klofnout* vs. *klofat, naflákat* vs. *flákat se* aj. Rozhodnutí o řazení dokonavých

a nedokonavých sloves do samostatných hesel je přirozeně podporováno i faktem typologickým, tím, že v kategorii vidu jsou mezi češtinou a bulharštinou nikoli nevýznamné systémové rozdíly (ke specifikce vidu v bulharštině viz podrobněji R. Nicolova, 2008). Původ slova je vysvětlen ojedinele, např. u hesla *mukl* („z totalitní minulosti: muž určený k likvidaci“). Spojitelnost slov je pojednána dvojím způsobem. Zaprvé přímo, zachycením vazby u slovesného hesla a očíslováním jednotlivých významů, např. *nabít si držku, hubu* 1. upadnout a zranit se; 2. prohrát. Zadruhé uvedením typického spojení v určité syntaktické konstrukci, např. *led* ve spojení *dát něco k ledu*; *bela* ve spojení *stojí to za starou belu*; *majzl* ve spojení *dát si / dávat si majzla*; tyto frazémy jsou řazeny pod příslušná substantiva (ostatní plnovýznamové komponenty takových frazémů jsou řazeny podle abecedy a proodkazovány).

Rozsah slovníku byl vymezen nejen tím, že jde o první experiment svého druhu, ale také – ve velké míře – tím, že projekt byl přísně limitován finančně a termínově. Je třeba zdůraznit, že v rámci daných limitů bylo vykonáno maximum možného. Fakt, že vedle tištěné verze je na internetu přístupná také verze elektronická, dodává slovníku jednak mnohem větší publicitu, a to i v měřítku mezinárodním, jednak dimenzi interaktivnosti: Autoři počítají s tím, že slovník budou moci dále rozšiřovat, modifikovat, popř. korigovat. Původně skromný, ale odvážný studentský projekt³ se tak jeví jako velmi perspektivní a zároveň jako výzva. K česko-bulharskému slovníku by bylo např. dobré vytvořit bulharsko-český pendant či třeba slovník rozšířit studii o fonologických a morfologických rysech nespisovné češtiny. Do úvodní studie k slovníku se takových informací mohlo vejít přece jen málo a přítom právě například řazení hesel / heslových variant s protetickým *v-* (*okno – vokno*), variant s předponou *vy-/vej-* (*vejšlap – výšlap*) či uvádění variantních koncovek *-ej/-ý* u tvrdých adjektiv (*venkovskej balík*) patřilo k obtížným problémům, s nimiž se autoři museli vyrovnávat, aniž se mohli vždy plně spolehnout na (ne vždy jednotné) stanovisko ze strany českých konzultantů.

Sestavit takový slovník, o jaký se pokusil sofijský univerzitní tým, je úkol nejen velice náročný, nesnadný, ale také úkol nikdy nekončící. V budoucnu by například bylo užitečné uvádět u hesel příklady, zvážit důležitost časové osy jako činitele pro zařazení či nezařazení neologických vs. starších, ale v úzu dosud živých slangismů, formulovat preferenční kritéria pro zařazování výrazů profesních a v neposlední řadě též explicitně upozornit na pejorativnost, až vulgárnost některých výrazů, a tudíž na společenská úskalí pro nerodilého mluvčího, pokud by jich užil. Důležité je, že ten přístup, který, jako jeden z možných, zvolili autoři slovníku, je lexikograficky konsistentní a otevřený pro další rozvíjení.

Jestliže – jak napsal J. Filipec v předmluvě k *Slovníku spisovné češtiny* (2004) – „potřebuje každá nová generace svůj slovník, aby v něm našla obraz svého života“, pak *Kratak česko-bulgarski rečnik na neknížovnata leksika* přináší bulharským uživatelům k obrazu o dnešní češtině pozoruhodný příspěvek. A nejen uživatelům bulharským.

³ Hodí se vzpomenout, že spoluúčast studentů při výzkumu nespisovné češtiny u nás má velmi dlouhou tradici. Viz např. výsledky lexikologického zkoumání nespisovné češtiny, které publikoval M. Weingart (1935) na základě zápisů spontánní mluvené řeči; zápisy pořídili studenti jeho univerzitního semináře v letech 1932–35. M. Weingart v té době založil též *Archiv hovorové řeči*.

LITERATURA

- BĀČVAROV, J. (1996): *Češkijaz ezik v slavjanski kontekst*. Sofija: Bohemia club – Goljama češka biblioteka.
- Češko-bālgarski rečnik / Česko-bulharskŷ slovník (2002). Tom I a II. Sofija: Trud & Prozorec.
- DANEŠ, F. (2009): *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum.
- Ezikāt v turizma* (2008): Rākovodstvo za obučenŷie i samoobučenŷie po bālgarski, slovenski, slovaški i češki ezik za celite na turizma. Sofija: Izdatelstvo Valentin Trajanov.
- KROUŽILOVÁ, L. (2001): *Češki ezik*. 3. vyd. Sofija: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“.
- MLADENOVA, M. (2004): *Češka gramatika*. Sofija: Nauka i izkustvo.
- NICOLOVA, R. (2008): *Bālgarska gramatika. Morfologija*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“.
- NIŠEVA, B. (2009): *Inovačnŷie procesy v české a bulharské jazykové situaci*. Disertačnŷie práce (rukopis).
- SGALL, P. – HRONEK, J. (1992): *Čeština bez přŷkras*. Praha: H&H.
- Slovník spisovné češtiny* (2004): Praha: Academia.
- TOWNSEND, CH. (1990): *A description of spoken Prague Czech*. Columbus: Ohio.
- WEINGART, M. (1935). Individuālnŷie slovník hovorové češtiny. *Naše řeč*, 19, s. 334–350.

Ludmila Uhlŷřovā

Nŷřranskā 12, 153 00 Praha 5
lidauhlirova@seznam.cz

Lidovā etymologie v češtině

Jiřŷie Rejzek: *Lidovā etymologie v češtině*. Praha: Karolinum, 2009. 144 s.

Podstatou lidové etymologie je mylné spojování slova etymologicky neprŷhledného se slovem jinŷim, formālně nebo vŷznamově podobnŷim, které jŷiž mluvčŷie znā. Vychāzŷie-li z obecně pŷijŷimněho pŷedpokladu univerzālnosti lidové etymologie (pochopitelně v zāvislosti na typu jazyka, na mnozstvŷie vŷpŷjček v něm aj.), mŷžeme pŷedpoklādat, že slovnŷie zāsoba jakěhokoliv jazyka obsahuje takě řadu slov pŷetvořenŷich v dŷsledku lidové etymologie, v nichž často jŷiž pouze školennŷie etymolog je schopen odhalit jejich pravŷie pŷvod. Cŷilem publikace Jiřŷieho Rejzka je ukāzat projevy lidové etymologie na českěm jazykověm materiālu.

Monografie, kterou tvorŷie v podstatě dva většŷie celky, rozsahově většŷie část teoretickā (s. 9–75) a na ni navazujŷie část slovníkovā (s. 76–120), je rozdělena do osmi kapitol.

V prvnŷie z nich (s. 9–16) autor upŷesňuje svŷie pŷístup ke zkoumaně problematice (etymologickŷie a historicko-lexikālnŷie) a vymezuje sfěru svŷich vŷzkumŷu, jimiž jsou vŷsledky pŷůsobenŷie lidové etymologie, které se staly součāstŷie běžně slovnŷie zāsoby, okrajově pak i projevy lidové etymologie